

Almenara, inici de la línia defensiva XYZ.

Catàleg del Patrimoni Històric Militar de la Guerra Civil (1936-39)

Pere Hormigos i Sánchez, Miguel Sáez Landete, Antonio Sáez Landete, Pablo Ferrer Beltrán ,
Estel Bosó i Doménech, Carles Mallench Sanz ¹

INTRODUCCIÓ

Aquest treball naix de la iniciativa d'un grup de persones amants del Patrimoni, interessades en documentar totes les restes de la Guerra Civil ubicades al terme d'Almenara i la Llosa. De manera que, quedara plasmada tota la feina de catalogació i estudi del Patrimoni Militar de la Guerra Civil a la zona i per poder difondre-la al coneixement de tots. Al ser un estudi molt gran, hem dividit el projecte en tres parts. En aquesta primera part hem introduït el context de l'època i l'inventari de la línia de defensa XYZ ubicada en la costa: la marjal, la muntanyeta de Mauricio als Estanys i la muntanya Blanca. En uns pròxims números mostrarem l'inventari dels fortins trobats i estudiats a la muntanya del Punt del Cid, la muntanyeta de Gomis, la muntanya del Castell d'Almenara i el Salt del Cavall, a més d'un estudi exhaustiu de la Llei de protecció d'aquest Patrimoni Militar, la seua valoració i corresponent posada en valor.

L'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA

Els únics dos triomfs que va aconseguir la República van ser la batalla de Guadalajara – una victòria que es va deure més que a un altra cosa al col·lapse de la moral dels italians – i la defensa de la línia XYZ a l'estiu de 1938.

El 15 d'abril de 1938 es va portar a terme el tall definitiu del territori de la República en dos zones, una al nord i l'altra al sud, finalitzant la campanya d'Aragó i així mateix començava, uns dies després, un altra ofensiva el destí de la qual seria València, conquesta prevista pel general sublevat Francisco Franco per al 25 de juliol d'aquest mateix any.

L'endemà, immediatament conegut el destí de les tropes de l'Exèrcit del Nord franquista, constituïa el G.E.R.C.² i espassava a plantejar una batalla de caràcter defensiu. Concretament l'ordre

1 Forma part del Grup d'Estudis de la Batalla del Llevant de l'Associació Les Muntanyes de la Guerra de la Vall d'Uixó.

2 El Grup d'Exèrcits de la Regió Central estava integrat pels Exèrcits de Maniobra, Llevant, Centre, Extremadura i Andalusia. Estava al comandament del mateix el general José Miqueta Menant i el comissari seria el comunista Jesús Hernández

feia constar que la *la missió que fins a nova orde s'assigna als diferents Exèrcits, és la defensiva*. Per a això els caps d'Exèrcit organitzarien esta defensiva en profunditat, establint urgentment un pla de fortificació pertinent, en el que prendrien part els elements civils³. En el citat pla s'anaven a definir una sèrie de línies defensives⁴, destacant-se entre elles la Línia XYZ o Matallana⁵, contra la que s'estavellaria les tropes de Franco sense poder-la sobrepassar, excepte en alguns casos, quedant estabilitzat el front de guerra el 25 de juliol, quan les tropes republicanes de la zona catalana passaven a l'ofensiva en el va riure Ebre.

El primer document que parla de la Línia XYZ d'Almenara està datat el 3 de maig, en el que es fa constar que cinc dies abans, concretament el 28 d'abril, es va ordenar als Exèrcits de Llevant i Maniobra que a fi de proveir totes les contingències que pogueren presentar-se, i com a previsió de que els permeteren enfrontar-se amb relativa tranquil·litat amb els esdeveniments futurs, els Exèrcits de Llevant i Maniobra havien de dedicar tots els batallons de fortificació de què disposaven i el personal civil que pogueren reclutar, a l'organització defensiva que des del cap d'Orpesa del Mar finalitzava en Iglesuela del Cid en la Província de Terol.

Així mateix s'ordenava també a una Comissió⁶ desplaçada del l'Exèrcit del Centre, presidida pel Coronel Tomás Ardid Rey⁷, l'estudi d'una segona posició que a grans trets s'anava a estendre d'est a oest per Almenara, Serra del Cid, Azuébar, Almedijar, Jérica, Serra de Javalambre, Serra del Sabiñán, per a recolzar-se en el Túria.

El 8 de maig es redactava una Instrucció particular reservada per al Comandant General d'Enginyers del Grup d'Exèrcits en la que s'indica que davant la constant pressió de l'enemic sobre els punts vitals del dispositiu defensiu dels Exèrcits de Llevant i Maniobra⁸, obliguen a imprimir als treballs de fortificació un ritme intensiu i accelerat que és necessari no descuidar.

Aquesta línia que començava a Almenara anava a estar a càrrec del Cos d'Exèrcits i havia de trobar-se en condicions de defensa en un termini no superior a 20 dies. Per a complir-ho es deuri

3 .Martínez Bonde, José Manuel (1981):pàg.165

4 Entre estes es va desenrotllar la d'Orpesa, la del Palància, coneguda com la Intermèdia i la Puig-Carassoles, també coneguda com Immediata.

5 En honor al militar que la va dissenyar, Manuel Matallana Gómez, Que era coronel cap d'Estat Major del G.E.R.C.

6 En esta Comissió presidida pel coronel Ardid estava també com col·laboradors els comandants Ramón Pérez Sanz, segon cap d'enginyers de l'Exèrcit del Centre, José López Izquierdo i el comissari d'enginyers Ángel Diéguez.

7 **Tomás Ardid Rey**: segons l'ABC de 5 d'octubre de 1921, era capità d'enginyers, ex professor de la Acadèmia del seu Cos i del Col·legi d'Orfes de Santa Bàrbara i San Fernando. En aquesta data dirigia l'Acadèmia Hermosilla. Quan va començar la Guerra Civil era comandant d'Enginyers, va ascendir a coronel després de la seva adhesió al Front Popular. Va ser cap de fortificacions de Madrid. El 22 d'agost de 1938 se li va concedir la medalla al "Deber". Segons el Diari Oficial de la Gaceta Republicana núm. 79 de 27 de març de 1939 va ser anomenat Inspector General d'Enginyers .

8 El dia 1 de juny ambdós Exèrcits es fondrien en u, agafant-se el nom del primer. El seu cap seria el coronel Leopoldo Menéndez.,

duplicar els torns de treball si fora necessari, gestionant la utilització i el treball de la població civil i presoners, proposant els tràmits i auxilis que s'estimaren necessaris.

Transcorregut dit termini s'ordenà al Comandant General d'Enginyers del Grup d'Exèrcits que era vital que s'imprimira la màxima celeritat a l'organització de la Línia Almenara-Jérica-Javalambre, per aquest comés es dedicaria tot el personal i material de fortificacions que hi haguera disponible⁹.

El 10 de juny es realitzava una lleugera descripció de la Línia XYZ, la qual estava formada per 14 Centres de Resistència, estant el 1r d'ells en les altures que cobreixen Almenara pel nord, arribant fins el lloc les Basses, Els Estanys. Tenen posicions avançades en Vilargut, La Llosa i corbes del km 37,400 de la N-340.

El 12 de juny, el Cap de l'Estat Major del Grup d'Exèrcits, Manuel Matallana, a conseqüència de la situació tàctica creada en la zona de Castelló al finalitzar la jornada anterior, obligava a prendre urgentíssimes decisions per evitar a tota costa una possible progressió franquista que poguera posar en perill la regió de Sagunt.

Per a fer front a dita situació, el Comandament Superior de l'Exèrcit de Terra, intensificà al màxim els treballs d'organització que s'estaven portant a terme en l'organització defensiva de la línia Almenara-Jérica-Arcos de las Salinas, redactant per al Comandant general d'Enginyers del Grup d'Exèrcits, les següents normes:

- En un termini màxim de 24 hores era necessari augmentar en un mínim de sis mil homes el personal dedicat a dits treballs. A aquest efecte haurà de posar-se d'acord amb el Governador Civil de la província de València i Castelló per a portar a terme la mobilització temporal del personal civil fins als 45 anys que no treballen en feines agrícoles o indústries de guerra en la zona d'acció de l'Exèrcit de Llevant. També s'haurà de proposar-me el trasllat a aquesta regió de tot el personal obrer dependents d'aquesta comandància per a que puguen ser empleats en aquesta missió.
- Els treballs, a ser possible, han d'intensificar-se simultàniament en tota la línia. No obstant açò, l'ordre d'urgència serà la Regió Almenara-Jérica, Regió Jérica-Viver i Regió Andilla-Yesa-Arcos de la Salinas¹⁰.

El 15 de juny unitats republicanes del recent creat Cos de l'Exèrcit A¹¹, al comandament d'Ernesto Güemes¹², ocuparen les posicions del sector d'Almenara, quina guarnició va ser atorgada a la

9 AGMAV,C.343,Cp.10,d.1/12

10 AGMAV,C.343,Cp.10,d.1/15

11 **El Cos d'Exèrcit A:** constava de las Divisions 49, 15 i 50. Tenia el seu límit d'acció per l'est amb la mar, i com a límit per l'oest, la carretera de Caudiel a Jérica. Més tard se li va denominar la XXI Cos d'Exèrcit.

12 **Ernesto Güemes Ramos:** al juliol de 1936 comandant d'infanteria retirat: Al desembre de 1936 se li va encomanar el comandament de la 24 Brigada Mixta. El 13 de març se li assigna el comandament de la 16 Divisió, ascendint a major. Quan se li assigna el comandament del Cos d'Exèrcit "A" estava al comandament del III Cos d'Exèrcit en el qual va romandre des d'abril de 1937 fins al 30 de maig de 1938.

49 Divisió¹³ que estava al comandament del major de milícies Francisco Jiménez Durán¹⁴ i un batalló de la 81 brigada Mixta de Costas¹⁵.

Concretament els soldats del 324 Batalló¹⁶ de la 81 Brigada Mixta ocuparen les organitzacions defensives construïdes per aquesta agrupació en els voltants de la platja de Casablanca.

L'entrada en les posicions de la citada unitat es realitzaren al llarg de la nit, i s'establí contacte per la seva esquerra amb la 57 Brigada Mixta¹⁷ que es trobava a cavall en la Carretera General, N-340 València-Barcelona.

En un informe de data de 29 de juny redactat a València s'indica que es pot considerar com a utilitzable tota la Línia XYZ, i en alguns punts es dona com a finalitzada, entre aquestos la part de Santa Cruz de Moya, Arcos de Salinas (que en realitat és la posició avançada), zona de Viver-Jérica i zona d'Almenara.

En aquest informe secret sobre la Línia XYZ es realitza una exhaustiva descripció de la mateixa, la qual s'iniciava partint de la costa, tallava la carretera de Sagunt a Castelló, entre Almenara i La Llosa, seguint en línies generals la divisòria entre els rius Millars i el Palància en el que és la Serra Espadà, avançant-se'n alguns punts a dita divisòria, per així exigir-ho la carretera a la Vall d'Uixó i

13 **La 49 Divisió:** estava formada el 30 de maig de 1938 por les brigades mixtes 57 i 128, afegint-se el 19 de juny a la mateixa la 221 Brigada Mixta.

14 **Francisco Jiménez Durán:** era en febrer de 1937 comandant d'infanteria, i desenvolupava el càrrec de Cap d'Estat Major de la 50 Brigada Mixta. Des de l'1 d'abril fins el 25 de setembre ocupà la direcció de la 50 Brigada Mixta. En maig de 1938 se li va conferir d'una nova divisió denominada primerament A i després la 49ª Divisió.

15 **La 81 Brigada Mixta:** es va formar al març de 1937 en el front de Terol prenent com a base la columna valenciana àcrata "Ibèria" . La 81 Brigada Mixta va ser assignada a la 39 Divisió del XIII Cos d'Exèrcit. Durant la batalla de Terol va actuar en principi com a reserva. A l'iniciar-se el contraatac franquista va ser enviada al sector de Campillo on va quedar practicament destrossada, caient el seu cap. Després de la batalla de Terol va ser incorporada a l'Agrupació Nord de la Defensa de Costes, on solien ser destinades les unitats malparades. El 13 d'abril era cap de la unitat el major de milícies Francisco Ferverza Fernandez i el comissari era Vicente Esteve Esteve. Al produir-se el tall de la zona republicana, la brigada va quedar en terres catalanes fins al 17 de maig de 1938, que va ser enviada per mar al sector de costa de Castelló. Al passar Ferverza a manar la 53 Divisió es va fer càrrec el major de milícies Felipe Figueres (Engels, Carlos (2005): P. 108 i 109 i carta dirigida a la Secció Defensa del Comité Nacional de la CNT sobre el nomenament del Cap de la Brigada Mixta 81, CDMH, Signatura: PS-MADRID,450,51).

16 **El 324é Batalló de la 81ª Brigada Mixta;** estava format (llevar con voluntarios con la numeració 324) amb voluntaris de la CNT, es va reorganitzar en Puçol a meitat d'abril de 1938 amb reemplaçaments forçosos mobilitzats de diferents quintes. Va ser traslladat des de a Casablanca (platja d'Almenara) el dia 14 de juny per a la vigilància de costes i fortificacions. El 324 Batalló comptava amb 4 companyies, cada una de 140 homes, excepte la de metralladores que comptava amb uns 70 homes. El batalló el manava el comandant José Moreno, la 1ª companyia el capità Galán, la 2ª el capità Vicente Mayans Llopis, la 3ª Marcos Marín i la 4ª Marcelino Madrid i la companyia de metralladores el capità Socarrades. Va cobrir agregat al XX Cos d'Exèrcit de les fortificacions existents en Almenara, on va rellevar a mitjans de juny a les forces de la 57 Brigada Mixta. Aquest batalló va tindre unes 200 baixes per paludisme sent traslladats els malalts a la Cartoixa del Puig, en la carretera de València. El dia 7 de juliol el batalló estava preparat per a la seva incorporació a 81 Brigada Mixta, encara que no es va realitzar la marxa cap al front d'Extremadura on es trobava la unitat des dels últims dies de juliol fins al 19 d'agost.

17 **La 57 Brigada Mixta;** es va constituir el 1r de gener de 1937, en el front de Terol, on va restar fins el 17 de març de 1938, quan va marxar al front d'Aragó per a incorporar-se a la 41ª Divisió de XXII Cos d'Exèrcit, més tard, va ser adjudicada a la 5ª divisió de l'Exèrcit del Centre i acantonada en camp real. Al formar-se la nova 49ª Divisió s'incorporà a ella i va marxar cap al front de Llevant. Es va atrinxer en el Sector d'Almenara fins el 13 de juliol, anant-se al Sector de Xòvar, on va quedar fins el final de la guerra. (Engels, Carlos (2005): pàg. 83).

zona de Fondegulla. Tallava la carretera de Sagunt a Terol per Viver i Jérica, continuant pel sud de Bejís a buscar la serra de Javalambre en direcció a Arcos de las Salinas i d'allí a Santa Cruz de Moya, recolzant-se en la fossa del riu Arcos.

Dos dies abans, la Segona Secció d'Infanteria de l'Estat Major del Cos d'Exèrcit de Galícia redactava un informe secret de les obres de fortificació entre Castelló i València. En el citat informe s'indica que a Almenara estaven treballant uns 2.000 presos, el batalló de *Zarpadores C.O.P.I*¹⁸(850 places) i uns 150 paisans.

Pel que fa a la línia d'Almenara les obres construïdes en l'esmentat sector són las següents:

En la part junt a la mar i en els terrenys destinats a plantacions d'arròs es va construir una organització defensiva aproximadament per a un batalló, la primera línia de la qual estava a uns 200 metres al nord del camí d'Almenara al Caseriu de la Platja d'Almenara del mateix nom.

Esta organització estava constituïda per tres nuclis: un entre el Caseriu i la Mar, i cap al nord del Caseriu, per a dos seccions d'infanteria i cinc llocs de metralladora de formigó armat. Altre nucli al finalitzar els contraforts muntanyosos amb trinxeres per a dos seccions d'infanteria i un lloc de metralladora de formigó armat. L'altre nucli intermedi entre els anteriors i els terrenys d'arròs, també amb trinxeres per a dos seccions i dos llocs de metralladora de formigó armat.

En quant comença el terreny muntanyós i fins a la carretera de València a Barcelona, N-340, la línia segueix sensiblement paral·lela al camí d'Almenara al Grau, quasi pegat al mateix i al sud de l'esmentat camí, i consisteix en dos línies de trinxeres separades una de l'altra de 20 a 50 metres i en els contraforts muntanyosos i entre les mencionades trinxeres o pròximes a elles, s'ubiquen uns llocs excavats en roca i entrada en pou cada un dels quals solen tindre dos arpilleres per a metralladora i de 5 a 7 per a fusell. En general aquestos llocs i els de metralladora tenen el camp de tir cap al nord, i alguns d'ells flanquegen la línia direcció est i oest.

A l'oest de la carretera i en el vessant nord d'unes muntanyes coronades per un castell i una torre immediats a Almenara, i en una extensió aproximadament de 700 a 800 metres, continua la doble línia de trinxera i els llocs excavats en roca que hi havia intenció de prolongar-los fins més a l'oest del camí de la Vall d'Uixó a Almenara.¹⁹

DESCRIPCIÓ DE LES FORTIFICACIONS

18 Centre d'Organització Permanent d'Enginyers.

19 Annexe: ordre ascendent a tinent coronel al Major d'Enginyers, Sebastián Carrer Vilaseca

Gaceta de la República: Diari Oficial núm. 360, de 26/12/1937

Pérez, Domingo (comissari inspector de Fortificacions de l'Exèrcit de Llevant)

Rodríguez, Eustaquio (comissari inspector de Fortificacions de l'Exèrcit de Llevant)

Esteve, Vicente (comissari de la Brigada Mixta 81 de l'Exèrcit de l'Est, afiliat a la CNT)

La línia de defensa XYZ travessa els municipis d'Almenara-la Llosa d'est a oest. Des de la zona de marjal la línia transcorre per la serralada d'Almenara. L'itinerari s'inicia en la partida de la Palafanga i Calçada, per després adentrar-se cap a els contraforts de l'oest.

UBICACIÓ: La Marjal, partida de la Palafanga.

La partida de la Palafanga està ubicada en la zona de marjal, municipi de la Llosa. Ocupa una ampla extensió, situada entre la Gola i la partida de la Calçada. A la Gola van a parar els aports d'aigua de les sèquies que creuen la partida: els Escorredors, els Pouets, l'Ermida, Torreblanca, també se situa l'antiga Fàbrica de Tomaques i la casa dels Carvallo.

FITXA 1

TIPOLOGIA: fortí i magatzem fortificat

COORDENADES GEOGRÀFIQUES:

SITUACIÓ GPS:30 S 0742197

UTM: 4403468

Altura: 1m

DESCRIPCIÓ:

El fortí està construït sobre terreny de marjal. Es troba situat en un lloc estratègic pròxim a la sèquia de l'Ermida, de manera que protegia l'accés des de la mar per la gola. Es troba en un estat de deteriorament, quedant tansolament una part del mur de formigó armat, reutilitzat com a caseta de camp. Junt a la casa dels Carvallo trobem un magatzem, d'uns 25 o 30m de llarg per uns cinc d'ample amb 14 troneres, algunes quadrades i altres rectangular. De la mateixa manera, segons comenta el soldat de la 57 Bm José Martínez san José, cada xalet de la mar estava fortificat. Aquest és un bon exemple de fortí integrat a un magatzem, les coordenades són: 30 S 0742017 UTM 4403677, 7m sobre el nivell del mar.

UBICACIÓ: La Marjal, partida de la Calçada.

La partida de la Calçada està ubicada en la zona de marjal, en el municipi de la Llosa. Ocupa una ampla extensió, situada entre la carretera de la Mar i la partida de la Palafanga. La zona oest de la partida es manté inundada, amb aigua provenent de l'aquífer de Quartons. És un espai ple de senillers utilitzat per el refugi de la fauna, on podem trobar gran quantitat de petxinots, fotges banyudes (*Fulia cristata*) i àligues calçades. La zona est de la partida es troba dessecada, amb una part utilitzada com a zona d'aviació. Antigament aquesta ària s'utilitzava per a la plantació d'arrós i cultius d'estiu, pròxima al sequer d'arrós dels Carvallo o l'antiga fabrica de tomates de conserva. Les fortificacions se situen sobre

la zona dessecada, al nord de la carretera de la Mar i al sud de la sèquia de l'Ermita.

FITXA 2

TIPOLOGIA: fortí.

COORDENADES GEOGRÀFIQUES:

SITUACIÓ GPS: 30 s0741422

UTM: 4404091

DESCRIPCIÓ:

El fortí està construït i excavat sobre el terreny de marjal. Es troba situat en un lloc estratègic en el lateral sud de la sèquia de l'Ermita amb aigua que prove de la font Redona, de manera que queda protegit l'accés nord per la pròpia sèquia. Segueix una orientació N-S per vigilar la zona nord i la costa, per la proximitat a la platja. Està construït amb formigó armat amb pedres de l'entorn i pedres de la platja. La construcció es troba en un regular estat de conservació, mantenent-se l'estructura del mateix, però falta part del sostre en la zona central, a més l'interior de la casamata o cambra es manté plena de terra i brossa, cosa que impossibilita extraure les mesures d'altura de la cambra. L'estructura té forma de cercle de 350cm de diàmetre, el grossor de la volta del sostre és de 26cm, amb una entrada al costat sud a excavar de 60cm de grossor amb 70cm d'ample. La cambra mesura 45cm d'altura interna, a causa dels sediments depositats a l'interior, que han anat omplint-se al llarg del temps. Trobem tres troneres escalonades a l'interior: una orientada a l'oest, altra al nord i l'altra a l'est. La tronera oest mesura 25cm d'altura x 20cm ample superior i 25cm d'ample inferior, amb 18cm de llarg interior i 50cm de llarg exterior. La tronera nord mesura 40cm d'altura x 20 d'ample superior i 41cm d'ample inferior, amb 18cm de llarg interior i 53cm de llarg exterior. La tronera est mesura 25cm d'altura x 20cm d'ample superior i 25cm ample inferior, amb 18cm de llarg interior, per 54cm de llarg exterior. L'alçada del mur exterior sud és de 67cm, el mur exterior nord d'accés a la sèquia de 165cm. La fortificació es troba en desús en l'actualitat.

FITXA 3

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES

SITUACIÓ GPS: 30 S 0741386

UTM: 4404072

DESCRIPCIÓ (de zona nord-est)

La fortificació s'ubica en la mateixa partida a 230m al sud-oest de l'anterior fortí. S'assenta sobre una

plataforma circular de 300m², es troba constituïda de dos fortins, un orientat al nord-oest i l'altre al nord-est, units per una trinxera o parapet construït, que els comunica. L'estructura està doblement protegida per la sèquia de l'Ermita que impedeix el pas des de la zona nord. El seu estat de conservació és regular, ja que falta el sostre, possiblement perdut davant un atac aeri, i enderrocat a l'interior de l'estructura, junt amb capes de terra que han anat amoltonant-se al llarg dels temps. El fortí amb orientació nord-est, està construït amb formigó armat i pedres de l'entorn i de la platja, encara queden restes de l'acer que formava part del sostre a l'interior de la casamata. L'estructura té forma rectangular, amb una entrada indirecta, amb orientació oest de 88cm ample i un mur de 40cm d'altura, des d'on s'accedeix a una passadís en forma de "L". El mur curt orientat al sud mesura 1,75m de llarg zona interior, i 232cm de llarg mesura exterior, per 85cm de grossor. El mur llarg del passadís mesura 4,20m de llarg i 85cm d'ample. En el mur oest del passadís a 161cm de la porta d'accés trobem una fornícula per emmagatzemar material, de 88cm d'ample, per 63cm de fondària, amb un mur exterior de 60cm de grossor. La casamata és circular amb un diàmetre de 180cm. A la cambra trobem tres troneres orientades: una a l'oest, l'altra al nord i la tercera a l'est. La tronera oest mesura 128cm d'ample x 92cm de profunditat, està separada de la tronera nord per un contrafort amb forma de tomba de 95cm de llarg. La tronera nord mesura 103cm de llarg exterior i 94 cm de llarg interior, amb 112 cm d'ample interior per 162 d'ample exterior, i es troba separada de la tronera est per altre contrafort amb forma de tomba. Per últim, la tronera est té unes mesures de 128cm de llarg exterior per 100cm de llarg interior, 90 d'ample interior per 190 d'ample exterior. La fortificació es troba en desús en l'actualitat.

Aquest fortí comunica amb un altre de semblants característiques situat a l'oest a 68,35m de distància, es troben comunicats a través d'un parapet construït amb formigó. La línia del parapet no està excavada sobre el terreny, perquè es situa sobre la zona fangosa de la marjal, a diferència dels altres trams de muntanya de la línia X-Y-Z que apareixen excavats sobre la roca, seguint la topografia de la zona. L'estructura del parapet es manté però fragmentada, dividida en tres sectors per controlar tots els angles de la zona nord i l'est. La part més pròxima al fortí de la zona est, és un mur amb orientació nord-sud de 580cm de llarg, per 30cm ample i 26cm alçada que conté un gravat : València EC. La zona central és de doble fila amb 24m de llarg i amb 165 cm de grossor del passadís, conté diferents troneres en la fila nord, amb 316 cm de distància d'una tronera a una altra, la tronera convexa és de 31cm d'ample, 23cm d'alt i 85 cm de llarg interior, per 106 cm de llarg exterior. L'orientació d'aquest mur és d'oest a est. La part de l'estructura més pròxima al fortí oest està molt deteriorada.

L'altre fortí amb orientació nord-oest es troba en un estat de conservació regular, perquè també falta el sostre. Es tracta una estructura similar a l'anterior, amb la mateixa tipologia i tècnica constructiva, amb l'ús formigó armat. El fortí té forma rectangular, amb una entrada indirecta orientació est de 89cm ample i un mur de 95cm d'altura, des d'on s'accedeix a una passadís en forma de L de 93 cm d'ample. El mur curt del passadís orientat al sud, mesura 292cm de llarg x 63cm de grossor, mentre que, el mur llarg arriba a 409cm. En el mur est del passadís a 65cm de la porta d'accés trobem una fornícula per emmagatzemar material, de 82cm d'ample per 60cm de profunditat, amb un mur exterior de 65cm de grossor. La casamata està situada a 110cm de la fornícula, és circular amb un diàmetre de 198cm. A la cambra trobem tres troneres orientades: una a l'oest, altra al nord-oest i la tercera a l'est. La tronera oest mesura 138cm d'ample exterior, per 90cm d'ample interior i 110cm de profunditat, el radi exterior de la part oest mesura 194cm de llarg. Es troba separada de la tronera nord-oest per un contrafort amb forma de tomba de 102cm de llarg. La tronera nord-oest mesura 102cm de llarg, amb 80cm d'ample interior, per 100 d'ample exterior, 140 de radi exterior. Està separada de la tronera est per un contrafort amb forma de tomba de 25 cm d'alt. La tronera est té unes mesures de 110cm de llarg, per 142 d'ample.

UBICACIÓ: Els Estanys i la Ràpita, zona de Quartons.

A l'extrem més oriental de la Serra d'Espadà se situa la Muntanyeta del Estanys de 27m i el tossal de Mauricio d'uns 10m d'altura, que es prolonga per la partida de la Ràpita. Aquests contraforts muntanyosos estan formats de pedra calcària [a la part inferior hi passa aigua subterrània que prové del Salt del Cavall (aquífer compost per materials permeables juràsics i del muschelkalk) que desemboca a l'ullal de Cavanilles a l'Estany Gran (Almenara) i a l'ullal de Quartons (La Llosa). El tossal de Mauricio conté túnels en el vessant est, que foren utilitzats com refugi en la Guerra Civil Espanyola i nius de metrallador de diferents tipologies. Al pla est del tossal surt el brollador de Quartons que naix de la roca, és una zona condicionada per amfibis on es pretén la proliferació del tòtil o sapo partero (*Alytes obstetricans*). Aquesta zona està envoltada a l'oest per un bosc d'oms negres, i vegetació aquàtica al canal perimetral o salvadany denominat Sequiol dels Liris trobem: liris groc (*iris pseudacorus*) i mansenga (*Cladium mariscus*), enees, planta ruda de marjal (*Thalictrum maritimum*), Ginesta de tintirers (*genista tinctoria*). El brollador de Quartons comunica amb el Sequiol dels Liris, introduint l'aigua fins al senillar de la finca de la Calçada, comunicat de forma subterrània.

FITXA 4

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES:

UTM: huso 30

X:740828.6

Y:4404519.96

DESCRIPCIÓ:

El fortí ubicat a Quartons es troba a 600m de distància cap a l'oest de la fortificació anterior. Segueix una orientació N-S. El seu estat de conservació és bo, encara que, s'ha enderrocat una part del mur est i el sostre de la casamata. El fortí està construït *in situ* amb murs gros de formigó armat, utilitzant pedres del terreny i pedres de la platja. La coberta simula el relleu natural, per no ser detectat davant un atac aeri, té forma de mig cercle amb un accés indirecte (lateral) amb passadís amb forma de "L" per accedir a l'interior de la casamata. En el passadís trobem una fornícula per guardar material. La cambra de 2m de radi, conté quatre troneres amb forma d'embut. Aquesta forma d'embut permet un major angle de tir i protecció, eren obertures per a les armes, la vigilància i observació, es troben en bon estat de conservació. Alguns d'aquests nius guarden inscripcions, per això, al visitar aquests restes hi haurem de ser atents a la sorpresa, perquè podem trobar grafitis que ens revelen informació sobre la fortificació i el moment històric. En aquesta construcció sobre el mur interior S.E del d'accés, podrem observar unes marques diagonals creuades per les seues paral·leles, podrien representar senyalitzacions temporals, i a l'interior de la cambra en el mur S.E troben una A majúscula i altres marques gràfiques. Aquest niu de metrallador va ser reutilitzat com a corral, ja que, s'incorpora a l'estructura una anella per l'amarre d'un animal de carrega i es tapiaren les troneres amb maó. Actualment es troba en desús.

FITXA 5

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES:

Situació GPS- 30s0740605

UTM.: 4404344

6m altura

DESCRIPCIÓ:

El fortí se situa a 120m a l'oest del niu anterior. Segueix una orientació N-S des d'on es divisa tota la zona nord de la partida de la Ràpita i la Palafanga. El seu estat de conservació és bo. La fortificació està construïda i excavada sobre la roca calcària, en el vessant nord de la Muntanyeta de Mauricio.

Aquests tipus fortins excavats són més difícils de detectar, perquè queden integrats i camuflats amb l'entorn, sols detectats per la porta d'accés i les troneres que estaven cobertes per branques i fulles per a no ser detectades. L'estructura conté dues cambres excavades amb l'us de la dinamita, es troben incisions de barrinada sobre la pedra calcària, les troneres i espitlleres estan construïdes amb formigó i utilitzant pedres del terreny. A l'interior s'accedeix per la part superior, amb una entrada directa (centralitzada) tipus mina, amb una obertura quadrada de 70x70cm per 300cm de profunditat, amb escala de ma perforada en el mur per accedir a l'interior. L'accés ens condueix a un passadís que es bifurca en dos per accedir a dos casamata o cambres amb forma de mig cercle, una situada a l'est i l'altra a l'oest. El passadís té una extensió de 2,2m de llarg fins la bifurcació, a partir d'aquest punt el passadís de la zona est mesura 2,14m de llarg i el de la zona oest 3,20m. La casamata est és un espai de sostre irregular amb una alçada d'entre 1,70-1,85m, i 2,06m ample, té una fornícula per emmagatzemar material, una tronera per a arma automàtica de 80x21cm amb encofrat de fusta i forma d'embut. Les troneres de fuselleria tenen una mesura interior de 40 ample x 45 d'alt, i exterior de 40 ample x 20 d'alt,. L'habitable oest consta de tres troneres de fuselleria i una tronera per a arma automàtica. És una zona més il·luminada amb una alçada entre 1,70 i 1,85 m i amb una estructura prou regular de 6m ample x 5,70m llarg.

UBICACIÓ: La Muntanya Blanca

Les fortificacions ubicades en la muntanya Blanca es trobaven sobre el vessant baix nord de la muntanya i a la vora de la carretera de la Mar. En aquest tram de la línia X-Y-Z, la xarxa de trinxeres, contenia tres fortificacions o refugis excavats, de manera que quedaven camuflats a l'aprofitar el terreny escarpat del tossal. Actualment estan destruïts, a causa de l'ampliació de la carretera de la Mar, per la utilització de la pedra calcària en la pròpia construcció. Aquesta muntanya, ja va ser utilitzada com a pedrera en la dècada dels 60. La muntanya Blanca es troba situada a l'est de la Muntanyeta dels Estanys i la marjal, al nord el Pla de Mesquito i la partida de la Ràpita, i l'oest de la muntanyeta de Gomis i el Punt del Cid. Està constituïda per una formació de calcita, pedra calcària. La porositat d'aquest tipus de roca permet absorbir l'aigua de pluja i conduir-la per canalitzacions subterrànies fins donar eixida pels ullals. En la muntanya trobem abundant vegetació de pins mediterranis i arbustos com: coscolles (*Quercus coccifera*), palmes o margallons (*Chamaerups himilis*), aranyoner (*Prunus spinosa*), sarsaparella (*Smilax aspera*), anet (*Anethum graveolens*), i amb vegetació floral: Timo (*thymus vulgaris*), Romer blanc (*Helianthemum lavandulifolium*) Romaní (*rosmarinus officinalis*), Dauradella (*Ceterach officinarum*), Esteperola (*Citrus clusii*), Llengua de bou (*Echium vulgare*),

Foixarda (*Globularia alypum*), Jonça (*Aphyllantes monspeliensis*), Sanguinaria blava (*Lithodora fruticosa*), Botgeta blanca (*Dorycnium pentaphyllum*), Campanella capdellada (*convolvulus lanuginosus*), Esteperola (*cistus clusii*), Iva borda (*teucrium oseudochamaepitus*), Aegelaga (*Ulex parviflorus*), Albada (*Anthyllis cytisoides*), Coroneta valenciana (*Coronilla minima*), Heliantem setge (*Helianthemum origanifolium*), Sempreviva borda (*Helychrysum stoechas*), Perdigura (*Helianthemum pilosum*), Bruc d'hivern (*Erica multiflora*), chaminilla).

FITXA 6

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES:

Situació GPS : 30s0740052

UTM :4404573

Altura_SNM: 1m

DESCRIPCIÓ:

Es tracta d'un fortí excavat a la roca i d'enormes dimensions. Es troba ubicat a una distància de 600m dels situats a Quartons. Manté una orientació cap al nord, per a la vigilància de la frontera nord i de la via d'accés des de la costa, la carretera de la Mar. El material i tècnica de construcció és l'encofrat de formigó, construcció en pedra seca i lluit s'observen detall de barrina. Aquest fortí té troneres amb forma d'embut i finestres quadrades que s'observen des de l'exterior, des d'on vigilaven els soldats i aguaitava l'artilleria. Formades per sis obertures de fusell i dos de metralladores una ubicada a la zona est i l'altra a l'oest. Les podem trobar amb la forma convencional d'embut i d'embut invertit. Aquesta forma d'embut permet la protecció dels fusellers, que hi són dins, evitant que els trits enemics els puguin ferir. Algunes troneres es protegien amb fusta per evitar que les bales pogueren rebotar contra el soldat que estava a l'interior. L'entrada es troba a la part superior, de tipus mina amb una alçada de 3,50m, per 76x76 cm d'ample. Des d'ella es baixa a l'interior, on hi ha un passadís que es bifurca en dos trams de 2,34m de llarg x 72cm de grossor. La bifurcació condueix a dos espais o cambres, on estan els miradors. És una fortificació completament camuflada amb l'entorn, quasi imperceptible, perfecta per desenvolupar la seua funció. Les dimensions de l'habitable oest són de 2m d'amplària per 6m de llarg amb una alçada de 1,82m. Trobem 6 finestres de fusell 47cm d'alçada x 50cm d'ample, en l'exterior 12 cm d'ample. Una obertura de metralladora de 91 cm d'ample per 21cm d'alçada. Sobre el mur interior de la cambra oest, trobem grafitis en negre, dos lletres: **m a** de 4cm d'alçada i 5cm d'ample. El corredor d'accés a les cambres té unes mesures de 1,25m d'amplària i 67cm de grossor, més 2,17 m d'alçada amb 1,25 m de longitud. L'habitable està subdividit en dos parts, amb una fornícula com una espècie de

magatzem per al material, el grossor de l'entrada del magatzem és de 86 cm, i entrada de 78 cm, amb grossor de l'entrada 3,25m ample per 2m de llars a l'interior. I altre habitacle te una distribució de mig cercle, amb espitlleres, i una d'arma automàtica de 80cm x 21cm. Trobem un amoltonament de pedres a l'interior sense explicació.

FITXA 7

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES:

Situació GPS: 3050739923

UTM : 4404564

Altura_SNM: 6m

DESCRIPCIÓ:

Es tracta d'un fortí excavat en la roca i de formigó lluit, orientat al nord i d'enormes dimensions .És un a fortificació completament camuflada amb l'entorn, quasi imperceptible, a no ser per les troneres amb forma d'embut de 23cm alçada per 84 d'ample i finestres quadrades que s'observen des de l'exterior, trobem altra sense finalitzar, i dos obertures de metralladora, una automàtica sense finalitzar. L'entrada es troba a la part superior, de tipus mina de 80cm d'ample. Des d'ella es baixa a l'interior a través d'un passadís de 85cm ample que arriba a una cambra. El niu te una estructura amb forma de L. Per les característiques del mateix, pareix ser que intentaven unir-lo amb un altre fotí pròxim, però l'obra no es va finalitzar. Les mesures de la cambra són de 3m de llarg per 2'16m ample, amb alçada irregular de 2,33m.

FITXA 8

TIPOLOGIA: fortí

COORDENADES GEOGRÀFIQUES:

Situació GPS: 3050739923

UTM :4404564

Altura_SNM: 6m

DESCRIPCIÓ :

Es tracta d'un fortí inacabat, del mateix tipus dels dos anteriors, excavat en la roca i amb entrada tipus mina. Les mesures de l'obertura són de 1,35m de diàmetre per 1 metre de profunditat. Suposadament, per les característiques d'ubicació de la construcció, situada al costat del fortí anterior i a la mateix alçada del vessant de la muntanya, es probable que intentaren comunicar ambdós, per crear

un espai molt més gran, per una millor defensa de la zona.

CONCLUSIÓ

En les pàgines precedents d'aquest treball s'ha fet un recorregut per aquells elements que constituïen les fortificacions defensives de la Línia XYZ en la zona de costa d'Almenara-la Llosa.

Desgraciadament en el mes de gener, s'ha produït la destrucció dels nius de metralladora i trinxeres situats en la contornada de la carretera que unix la població amb la platja Casablanca. Esta pèrdua s'ha realitzat durant les obres de reacondicionament de la dita carretera. Afortunadament realitzarem l'estudi de la zona i la correcta catalogació abans de la seua destrucció, a més, la presència d'uns arqueòlegs realitzant el seguiment de les obres, almenys, haurà assegurat la correcta documentació dels mateixos abans de la seua destrucció.

La catalogació, estudi i protecció d'estos elements del patrimoni històric militar és important i és un primer pas necessari però no és l'única cosa que caldria fer. No servirà de res protegir estos elements si no va acompanyat de la seua difusió i, en definitiva, d'una posada en valor d'este patrimoni. Una posada en valor que contemple des de l'inventari de tots els elements patrimonials en un principi fins a arribar a per exemple a crear una ruta que permeta visitar-los. La primera tasca per tant seria inventariar quants elements es conserven al llarg de la línia XYZ en el terme d'Almenara. A més de saber quants hi ha, s'ha de comprovar en quin estat de conservació es troben per a valorar que actuacions són necessàries en cada un d'ells, quin d'ells s'adapta millor a unes propostes o altres...

La recuperació del patrimoni moble i immoble relacionat amb la Guerra Civil amb la que contribuïnt en aquesta primera part del treball, permetria augmentar l'oferta turística d'Almenara i la Llosa. Una oferta de turisme cultural, social, educatiu, mediambiental... que seria un element diferent de la tradicional oferta turística de sol i platja, però lògicament no han de ser excloents sinó complementaris.

ANNEX: Mapa ubicació dels fortins de la zona de la marjal fins la muntanya Blanca.

BIBLIOGRAFIA

- Rodríguez Fernández, Javier.- “Fortines. Centinelas de hormigón en el Frente de Madrid”.Ediciones La Librería, 2008.
- González Ruiz, Gerardo. Comandante de Infantería.- “Estudios Militares. Logística-Topografía-Fortificación-Transmisiones-Contabilidad”.- 3ª Edición. Imprenta Aldecoa, 1938.
- Hormigos i Sánchez, Pere; Almar, Vicent, Tomás Llull, Tomas (2008):Toponímia dels pobles valencians, Almenara la Plana Baixa. Ajuntament d'Almenara.
- Castellano Ruiz de la Torre, Ricardo.- “Los restos del asedio/ Fortificaciones de la Guerra Civil en el Frente de Madrid. Ejército Nacional”. Almena Ediciones, 2004.
- Ciudad de Miguel, Francisco: “Relatos y reflexiones sobre la guerra de España”. Forma Ediciones. Zaragoza, 1.978.
- Engel Masoliver, Carlos: “Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la República, 1.936-1.939.” Ed. ALMENA, Madrid. 1.999.
- Galdon Casanoves, Edelmir: La batalla por Valencia, una victoria defensiva. Publicacions de la Universitat de València. València, 2010.
- Martínez Bande, J. Manuel: “La ofensiva sobre Valencia”. Monografía de la Guerra de España número 12. Ed.SAN MARTÍN, Madrid, 1.977.
- MARTÍNEZ BANDE, J. MANUEL: “La batalla de Pozoblanco y el cierre de la bolsa de Mérida”. Monografía de la Guerra de España número 15, de. SAN MARTÍN, Madrid, 1.981.
- SALAS LARRAZABAL, RAMON: “Historia del Ejército Popular de la República”. Editora Nacional, Madrid, 1973.
- Togores Sánchez, L. E.: “La campaña de Levante, 23 de abril – 25 de julio de 1938, penúltimo capítulo de la Guerra Civil”, REVISTA APORTES 60, gener de 2.006, ps. 100 a 129.

ARXIUS

- (A.G.M.V) Arxiu General Militar d'Ávila .
- (C.D.M.H.) Centre Documental de la Memòria Històrica de Salamanca .
- Biblioteca particular del Coronel Ricardo Pardo (Museu de Belles Arts de Castelló).

PÁGINES D'INTERNET CONSULTADES

<http://muntanyesdelaguerra.blogspot.com/>
www.aulamilitar.com

Gvsig: [http:// www.gvsig.org/web](http://www.gvsig.org/web) i AutoCard